

Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 16. lipnja 2024.
<https://doi.org/10.20901/pm.61.3.04>

Upravljanje vremenom i odnosi moći

ANDRIJANA BENČIĆ KUŽNAR

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Sociologija vremena je u posljednjih dvadesetak godina prošla značajan razvojni put, odnosno tek se nedavno razvila u utemeljenu granu koja i dalje razvija svoj distinktivni sociološki vokabular. Dosadašnja istraživanja unutar sociologije vremena bavila su se uglavnom odnosom vremena i tehnologije, globalizacije, kapitalizma i digitalizacije. S druge strane, unutar te posebne sociologije teorijski i empirijski sve do danas izostaje razrada vremena u kontekstu politike, odnosno u kontekstu odnosa moći i društveno-političkih promjena. U ovom se radu, kao doprinos daljnjim istraživanjima i razmatranjima socioloških odnosa vremena i politike, analiziraju tri studije slučaja: uvođenje francuskog revolucionarnog kalendara u Francuskoj Republici 1793. godine, uvođenje sovjetskog revolucionarnog kalendara u Sovjetskom Savezu 1929. godine i prelazak na ljetno računanje vremena u Libanonu 2023. godine. Zaključak je rada da daljnja istraživanja temporalnih komponenti političkih procesa mogu doprinijeti obogaćivanju sociologije vremena, kao i formiranju posebne grane – političke sociologije vremena.

Ključne riječi: ljetno računanje vremena u Libanonu, francuski i sovjetski revolucionarni kalendar, odnosi moći, upravljanje vremenom, politička sociologija vremena

1. Uvod

Proučavanje vremena u sociologiji prožima sve sociološke grane, a relativno recentno dovelo je i do formiranja posebne grane sociologije koja se danas predaje na sveučilištima diljem svijeta – sociologije vremena. Za razliku od sociologije vremena, koncept društvenog vremena stupio je u središte interesa sociologa znatno ranije. Prvotno ga je još 1912. definirao Durkheim u *Elementarnim oblicima religijskog života*, gdje govori o tome da je vrijeme po svom karakteru društveno. Vrijeme je za Durkheima stoga društvena činjenica i proizvod društva, odnosno kolektivni fenomen i rezultat naše kolektivne svijesti. Durkheim ustvrđuje da vrijeme ima rit-

mički karakter i kvalitativnu prirodu (Durkheim, 2008 [1912]; Čaldarović, 2009). Koncept društvenog vremena zatim su 1937. godine u svojem radu *Društveno vrijeme – metodološka i funkcionalna analiza* još suptilnije razradili Sorokin i Merton. Prihvaćajući Durkheimove uvide o vremenu kao društvenoj činjenici kvalitativne prirode, Sorokin i Merton nadopunjuju koncept uvidima o njegovom sociokulturnom karakteru, ističući da događajima pridajemo značenja povezujući ih s njihovom ukotvljenošću u nekom vremenu (Sorokin i Merton, 1937; Čaldarović, 2009).

Već iz tih inicijalnih uvida proizlazi da društveno vrijeme funkcionira kao nezostavna varijabla koja omogućuje bolje sagledavanje, objašnjavanje i razumijevanje mnogih temeljnih koncepata u sociologiji: zajednice, društva, civilizacije, kulture, moći, vlasti, države, društvenih sukoba, rada, globalizacije, kapitalizma. Osim uloge koncepta društvenog vremena u formiranju sociologije vremena, ono ima izuzetnu ulogu i u razvoju ponajprije historijske sociologije, a zatim i ekonomske sociologije, sociologije kulture, sociologije rada i organizacije, sociodemografije i drugih posebnih sociologija. Drugim riječima, vrijeme je kao ključan, neupitan i konstitutivan element ljudskog djelovanja i svake interakcije pružilo mnoge nove doprinose sociološkoj teoriji.

Kao daljnji doprinos proučavanju sociologije vremena, ovaj rad fokusirat će se na dosad manje istraživanu vezu vremena i odnosa moći, odnosno fokus rada bit će na nekim doprinosima sociologije vremena u razumijevanju odnosa moći država-nacija¹, uzimajući u obzir sociološku literaturu koja koncept ubrzanog vremena

¹ U radu se koristi koncept države-nacije prema definiciji sociologa Siniše Maleševića. Država-nacija podrazumijeva dominantan oblik društvene i političke zajednice koja se razvija od kraja 18. i početka 19. st. do danas usporedno s usponom i razvojem nacionalizma. Po Maleševiću, države-nacije odraz su organizacije, ideologije te preobrazbe solidarnosti (Malešević, 2017). Kao engleska inačica za državu-naciju u radu se koristi pojam *nation-state*. Definiraju ga i neki drugi važni teoretičari države, primjerice američki pravnik i politički teoretičar Philip C. Bobbitt u jednom od svojih najpoznatijih djela *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History* (2002) identificira pet ustavnih poredaka koji služe kao osnove društava i koji se razvijaju u odnosu na strateške i tehnološke inovacije. Stoga razlikuje (napose u drugom dijelu drugog sveska naslovljenom *Države mira (States of Peace)*) kneževsku državu, kraljevsku državu, teritorijalnu državu, državu-naciju i nacionalnu državu. Ta su uređenja bila praćena velikim mirovnim kongresima koji su, osim što su odredili ratne pobjednike i gubitnike, na neki način i ratificirali nove ustavne poretke: Augsburg kneževsku državu, Vestfalija kraljevsku državu, Utrecht teritorijalnu državu, Beč državu-naciju i Versailles nacionalnu državu (Bobbitt, 2002). Stoga Bobbitt razlikuje državu-naciju (*state-nation*) i nacionalnu državu (*nation-state*) koja svoje konačne obrise zadobiva Versajskim mirovnim sporazumom iz 1919. Bobbittova se povijesna transformacija država-nacija u nacionalne države događa između 1776. i 1914., što u Maleševićevoj konceptualizaciji ostaje pokriveno nazivom država-nacija, koja se zapravo u Bobbittovoj terminologiji i konceptualizaciji preljeva u nacionalnu državu. Bobbitt svoju knjigu završava razmatranjima o budućem razvoju tržišnih država (*market state*), novog ustavnog poretka koji je dobra podloga

dovodi u odnos s razvojem tehnologije i globalizacije (Castells, 1996; Rosa, 2013; Wajcman, 2004, 2015, 2022; Wajcman i Dodd, 2017), iz čega je već proizašla potreba za usporavanjem vremena (*the movement of slow*) (Honore, 2005; Chambers i Gearhart, 2019); zatim literaturu o vremenu kao središnjem elementu historijske sociologije (Elias, 1988; Luhmann, 1993, 1998; Giddens, 1995, 1998; Šubrt *et al.*, 2020; Šubrt, 2021); literaturu o dominantnom utjecaju računanja vremena, kalendara, vremenskih rasporeda (*time tables*) i organizacije vremena (*time management*) na čovjeka i društvo; te literaturu o socijalnoekološkoj krizi kao posljedici sudara prirodnog i socijalnog ritma vremena (Adam, 1990, 1995, 2008; Geißler, 2003; Cifrić, 2010; Cifrić i Trako, 2010). Drugim riječima, dok su u sociološkoj literaturi šire obrađeni odnosi vremena i tehnologije, vremena i globalizacije, vremena i kapitalizma (te općenito vremena i modernosti), vremena i povijesnog razvoja društvenih procesa, zatim uloga sata i kalendara u društvu, menadžment i organizacija vremena (*time management*), utjecaj sudara prirodnog, socijalnog i industrijskog vremena na razvoj socijalnoekoloških kriza – odnos vremena i politike, odnosno vremena u kontekstu odnosa moći i društveno-političkih promjena, iako važan, dosad se u sociologiji rijetko sustavno istraživao (Gokmenoglu, 2022, str. 643-644). Kao doprinos daljnjem istraživanju vremena i politike, te konkretnije uloge vremena u odnosima moći, u ovom radu raspraviti će se korelacija upravljanja vremenom kao jedne ekspresije menadžmenta vremena (Adam, 2008; Adam *et al.*, 2002) i odnosa moći država-nacija.

U radu se razmatraju pokušaji upravljanja vremenom u Francuskoj Republici krajem 18. st., u Sovjetskom Savezu u 20. st. te u Libanonu u 21. st., odnosno kao studije slučaja uzimaju se, prvo, uvođenje francuskog revolucionarnog kalendara od strane jakobinaca 1793. godine, na vrhuncu Francuske revolucije i diktature. Te godine uveden je i režim terora radi zaštite Revolucije. Sljedeća je studija slučaja boljševičko uvođenje sovjetskog revolucionarnog kalendara u Sovjetskom Savezu 1929. godine. Ta je godina ujedno označila početak Staljinove potpune vlasti nad partijom i državom, a kao izraz toga uvedeni su revolucionarni kalendar i neprekidni proizvodni tjedan u skladu s planom socijalističkog gospodarstva koji je svoju najširu ekspresiju pronašao u nasilnoj kolektivizaciji seljačke zemlje, koja je ujedno označila početak sveobuhvatne masovne gladi, čistki te socijalnog i političkog terora. Posljednja studija slučaja, suvremeni Libanon 2023. godine, ne odnosi se na pokušaj izmjene kalendara, već na prelazak na ljetno računanje vremena zbog kojeg je, jer se različiti društveni, politički i vjerski akteri u Libanonu nisu mogli

za objašnjenje mnogih izazova s kojima se suočavaju suvremene države i društva. No, za potrebe ovog rada, Maleševićev termin države-nacije (u prijevodu *nation-state*) pokriva razvoj od Bobbittove (2002) države-nacije (*state-nation*) do nacionalne države (*nation-state*), a uključuje i elemente tržišne države (*market state*).

dogovoriti, u zemlji gotovo tjedan dana bio na snazi dvostruk, podvojen vremenski standard s razlikom od jednog sata.

U radu se primjenjuje koncept moći Maxa Webera – moć smještena unutar društvenog odnosa podrazumijeva vjerojatnost da će jedan akter ostvariti svoj cilj unatoč otporu drugih aktera. Ili, riječima samog Webera: “Moć predstavlja vjerojatnost da se u okviru jednog društvenog odnosa provede vlastita volja usprkos otporu drugih, te bez obzira na čemu se temelji ta vjerojatnost” (usp. Veber, 1974, str. 37). Važno je naglasiti da se primjenjuje Weberova definicija moći i zbog toga što ona podrazumijeva širok koncept društvene moći, koja u tom smislu obuhvaća i političku moć (moć se ujedno razmatra kao konstitutivni i fundamentalni element politike). S obzirom na to da se u radu razmatraju odnosi moći, moć se razumije procesualno, a subjekti i objekti moći promatraju se kao dijelovi istog sustava. Moć se realizira kao utjecaj koji jedan dio društva vrši nad drugim dijelom koji nije sposoban taj utjecaj ukloniti. Stoga se i distribucija moći u društvu odnosi na subjekte moći (u ovom radu države-nacije), ali i na procese i odnose (Hradil, 1980). Vlast se također operacionalizira po Weberu, te se u radu vlast odnosi na Weberovu racionalnu vlast. Po Weberu je vlast legitimna moć, a država je nositeljica moći i vlasti, odnosno moć se definira kroz državu i politička moć pripada državi u obliku vlasti. U kasnijim eksplikacijama uspostave moći i vlasti u Francuskoj Republici i Sovjetskom Savezu vrlo je važno i Weberovo shvaćanje države kao nositeljice monopola nad nasiljem, odnosno one koja raspolaže pravom na legitimnu uporabu nasilja. Weber u sociologiji moći i vlasti ne pravi značajnu razliku između politike i države, što nalazi najprikladniju konceptualizacijsku i operacionalizacijsku primjenu u ovom radu u eksplikacijama važnosti vremena u problematizaciji odnosa moći i političkih kretanja unutar država-nacija, gdje također ne postoji bitna razlika između politike i države. U radu se, kako je već naznačeno, država-nacija definira po uzoru na sociologa Sinišu Maleševića, odnosno kao temeljni subjekt istraživanja kroz koji se razmatra uloga vremena u odnosima moći. Pod konceptom države-nacije podrazumijeva se do danas dominantno uređenje države koje se javlja unazad otprilike dva do tri stoljeća jačanjem organizacijske i ideološke moći države na makrorazini i istovremenim prodorom u svijet solidarnosti na mikrorazini (Malešević, 2017).²

² Ključni društveno-povijesni procesi za nastanak moderne države-nacije i nacionalizma po Maleševiću su, prvo, kumulativna birokratizacija prisile, pri čemu Malešević slijedeći Webera birokraciju smatra najučinkovitijim sustavom upravljanja velikim brojem pojedinaca. Drugi je proces centrifugalna ideologizacija koja podrazumijeva povijesni proces prodiranja ideologije u šire društvene slojeve koji počinju lako prihvaćati ideološka opravdanja za određene postupke u društvu kao i ideološku mobilizaciju u kolektivnom djelovanju. Treći je proces solidarnost, i tu se država-nacija kao birokratska jedinica koju karakteriziraju hijerarhija, legalnost i formalnost isprepleće s mikrosvijetom obitelji, prijatelja, susjeda, sumještana što ga karakteriziraju neformalnost i nehijerarhijski odnosi. Po Maleševiću, “državu” i “naciju” u državi-naciji povezuje

Pristupe i koncepte koji se u ovom radu koriste na neki način sažimaju suvremena razmatranja o izvorima društvene moći, među ostalim razmatranja o državama i ratovima od neolitskih vremena do suvremenosti sociologa Michaela Manna, neo-veberovca i uz Maleševića jednog od najistaknutijih sociologa današnjice. Mann tvrdi da se povijesni razvoj društava može najbolje sagledati i objasniti kroz “odnose moći u ljudskim društvima” (Mann, 2012a [1986], str. 1). Mannov tzv. IEMP model (*ideological, economic, military, political power* – IEMP), koji društvenu moć analitički rastavlja na ideološku, ekonomsku, vojnu i političku, pokazuje kako te četiri različite, a međusobno povezane mreže moći određuju društva i društvene odnose kroz povijest. Od četiriju svezaka kapitalnog Mannovog djela *The Sources of Social Power* osobito posljednja tri, koja se bave odnosima moći od industrijske revolucije koja započinje u Velikoj Britaniji do 2011. (Mann, 2012b, 2012c, 2012d), mogu služiti kao podloga za razmatranje vremena i odnosa moći.

Francuska Republika, Sovjetski Savez i današnji Libanon, bez obzira na to što se pojavljuju u različitim povijesnim epohama, smatraju se na jednak način državama-nacijama po Maleševićovoj definiciji i u radu se tretiraju kao razvijene političke, organizacijske i birokratske jedinice u kojima se ideološka opravdanja šire društvenim masama i u kojima kroz povijest sve više postoje razvijeni svjetovi mikrosolidarnosti. Također je, po Weberu, Maleševiću i Mannu, važno da su države-nacije nositeljice monopola nad nasiljem.

Fokus rada je na razmatranju upravljanja vremenom i odnosa moći država-nacija, segmenta koji je u literaturi o sociologiji vremena vrlo malo zastupljen i koji kao takav predstavlja daljnji doprinos sociologije vremena u objašnjenju političkih kretanja i promjena. Takva razmatranja ujedno omogućuju utiranje puta konceptualizaciji političke sociologije vremena kao važnog doprinosa sociologiji vremena, političkoj sociologiji i suvremenoj sociološkoj teoriji.

U sljedećem poglavlju ukratko će se iznijeti generalan pregled i stanje istraživanja o vremenu u sociologiji, s naglaskom na izostanak istraživanja o vremenu i odnosima moći, odnosno izostanak istraživanja o političkim komponentama u so-

ideologija nacionalizma (koja se u pravom smislu pojavljuje s oblikovanjem prvih država-nacija u 19. i 20. st.), pri čemu se koncept nacije pomalo odmiče od Andersonove zamišljene zajednice i predstavlja stvarnu zajednicu divovske proširene obitelji (Malešević, 2017). Sumirano, države-nacije postoje otkad se kumulativna birokratizacija prisile i centrifugalna ideologizacija povezuju sa svijetom mikrosolidarnosti. U suvremenom svijetu, s obzirom na sve recentne izazove, nije umanjena snaga nacionalizma kao ideologije i procesa koji povezuju “državu” i “naciju” niti je doveden u pitanje koncept države-nacije kao dominantnog oblika političke zajednice. Dapače, u razdoblju koje je uslijedilo nakon pandemije koronavirusa i u kojem je došlo do zaoštavanja nasilnih oružanih sukoba, s naglaskom na Ukrajinu i Gazu, koncept države-nacije samo je potvrdio svoju neupitnost.

ciologiji vremena. Zatim će se u trećem poglavlju rada istaknuti i obraditi tri studije slučaja koje ukazuju na važnost vremena u problematizaciji odnosa moći.

2. Vrijeme u sociologiji

Zbog toga što je vrijeme meta-pojam društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti, još je i danas jedna od najcitiranijih definicija vremena ona koja aludira na enigmu vremena i koju je davno u *Ispovijestima* iznio sveti Augustin: “Što je dakle vrijeme? Ako me nitko ne pita, znam, ali ako bih htio nekome na pitanje to razjasniti, ne znam” (gl. XI). U prilog slučajevima iznesenim u ovom radu, koji razmatraju računanje vremena (*time reckoning*) kroz kalendare i ljetno računanje vremena, može se navesti i Aristotelova definicija vremena kao trenutaka kretanja bića unutar vječnosti (Aristotel, 1992, 217b 29-220a 25). Aristotel tako govori o odnosima vremena razumijevajući vrijeme kao nešto što se događa “prije” ili “poslije” u odnosu na nešto drugo (Bezić, 1998, str. 261).

Vrijeme se ostvaruje kroz temporalnost, kretanje, sadašnjost, budućnost, sjećanje, ritam, ubrzanje, cikličnost, linearnost. Stoga vrijeme možemo odrediti kao slijed događaja, društveni konstrukt, zbivanje, odnos, dimenziju ili događanje koje se ponavlja. No baš zbog nepreglednog niza načina i praksi na koje se vrijeme ostvaruje nalazimo se na skliskom terenu interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti, suočeni s mnogim i često različitim definicijama vremena. Hall kaže da je vrijeme ključan sustav kulturnog, društvenog i osobnog života te da se sve događa u nekoj vrsti vremenskog okvira (Hall, 1980). Weigert piše da se vrijeme ogleda u strukturi koja označava svakodnevno udruživanje milijuna osoba koje izvode opću “dnevnu rundu” društva (Weigert, 1981).

Društveno vrijeme, osim što označava što vrijeme znači ljudima, označava i različite temporalnosti koje podupiru društveni život i koje su stoga ugrađene u naše svakodnevne prakse i institucije. Prema tome, riječima Barbare Adam, “svako vrijeme je društveno vrijeme” (1990, str. 42). Usprkos (često latentnoj) sveprisutnosti vremena u društvenoj teoriji, sociologija je sve donedavno rijetko objašnjavala fenomen vremena te je ono ostajalo na rubovima socioloških istraživanja. Mada je vrijeme bilo predmetom interesa mnogih istaknutih sociologa, ono je rijetko bilo u njihovom istraživačkom fokusu.

U ovom radu zastupa se stajalište da u posljednjih dvadesetak, a osobito posljednjih deset godina dolazi do postepenih promjena u tom pogledu, odnosno tvrdi se da su teorijske i empirijske sociološke elaboracije o vremenu sve zastupljenije. To je stajalište suprotno nekima nedavno iznesenima u važnim recentnim člancima, u kojima se tvrdi da je vrijeme još uvijek zanemareno u sociološkoj teoriji i istraživanjima (Brown, 2022; Gokmenoglu, 2022). To se, po mišljenju tih autora, očituje u izostanku koherentnih teorijskih i empirijskih okvira istraživanja o vremenu i u

sociologiji i u drugim znanostima (Brown, 2022, str. 163; Gokmenoglu, 2022, str. 646). No treba naglasiti da se autori, upućujući na fragmentarnost, razjedinjenost i konceptualnu manjkavost vremena u sociologiji, pritom pozivaju na ranije studije koje su to isticale, primjerice na Hassarda (1990, str. 1) i Rosu (2013, str. 1).

S obzirom na to da postoji mnoštvo radova u kojima se iznosi pregled istraživanja o vremenu u sociologiji (Čaldarović, 2009, str. 220-229; Šubrt, 2015, str. 336-340; Gokmenoglu, 2022, str. 645-646; Brown, 2022, str. 164-169), u nastavku ovog dijela rada u najkraćim će se crtama sumirati razvoj interesa sociologije i sociologa za društveno vrijeme, s naglaskom na neka novija istraživanja i novije teorijske i empirijske dosege koji ocrtavaju put prema jasnijim konceptualizacijama vremena u sociologiji.

Popularizacija koncepta društvenog vremena 1980-ih, 1990-ih i 2000-tih godina, osobito kroz radove već spomenutih Giddensa (1984, 1990), Zerubavela (1985a, 1985b, 1993, 2003, 2020), Adam (1990, 1995, 1998), Hassarda (1990) i Šubrta (2001, 2003, 2021), pojačala je interes istraživača diljem svijeta za taj koncept (primjerice Perović, 2012; Rosa, 2013; Sharma, 2014; Wajcman, 2015; Pursley, 2019; Ozolina, 2019; Reinecke *et al.*, 2020; Gokmenoglu, 2022; Brown, 2022). Uzimajući u obzir interes što ga je primjerice koncept *ubrzanog vremena* izazvao na polju tehnologije i digitalizacije društva (Wajcman, 2004, 2015, 2022; Castells, 2009; Wajcman i Dodd, 2017); zatim uzimajući u obzir uspostavu koncepta “temporalizirane sociologije” (*temporalized sociology*) kao doprinosa historijskoj sociologiji (Luhmann, 1993, 1998; Giddens, 1995, 1998; Šubrt, 2021) te s njome povezanu ulogu vremena u formiranju studija sjećanja (Halbwachs, 1950; Mistzal, 2003; High i Lewis, 2007; Fowler, 2007); zatim široko obrađeno polje istraživanja potaknuto ulogom vremena na području rada, organizacije i ekonomije (Hochschild, 1997; Crary, 2013; High i Lewis, 2007); te ulogu vremenskih rasporeda kao i kalendara i satova u razvoju društva (Zerubavel, 1985a, 2003), možemo konstatirati da se na mnogim od navedenih područja istraživanja iznašao zajednički sociološki vokabular u kojem su osnovni i specifični pojmovi postali jasnije konceptualizirani i operacionalizirani.³

No kritičkim sagledavanjem dosadašnjeg stanja istraživanja o vremenu u sociologiji lako je uočiti da iz sociologije paradoksalno izostaju konceptualne i empirij-

³ Primjerice koncept *ubrzanog vremena*, koji postaje ključan za razumijevanje kapitalizma i modernosti još od Weberovih definicija administracije i birokracije kao savršenih organizacija, mada se koristi u različitim kontekstima – npr. ubrzano protjecanje vremena u poslovnom centru grada (Čaldarović, 2009, str. 232), ubrzavanje ritma života u digitalnom kapitalizmu (Wajcman, 2015) ili ubrzanje društva kao uopće nova teorija modernosti (Giddens, 1990; Rosa, 2013) – u sociologiji označava jedan omeđen tip društvenog vremena, koji se danas jasno razlikuje od primjerice ubrzanog vremena u fizici.

ske elaboracije o ulozi vremena u političkim odnosima i odnosima moći, mada su svima potpuno jasne njihove veze i mada se već samim naznačavanjem vremenske komponente i perspektive u politici i odnosima moći dade zaključiti da su uvidi koji bi proizlazili iz onoga što je Gokmenoglu nedavno nazvao političkom sociologijom vremena vrlo važni za sagledavanje, objašnjavanje i razumijevanje mnogih društveno-političkih procesa, odnosa i promjena (Gokmenoglu, 2022).

Stoga će se u sljedećem dijelu rada na temelju studija slučajeva Francuske Republike, Sovjetskog Saveza i Libanona nastojati propitati i produbiti tek nedavno u sociologiji šire obrađen međuodnos vremena i politike, i to sagledavanjem odnosa moći država-nacija i njihove mogućnosti upravljanja vremenom.

Slijedom toga, uz primjere nekoliko suverenih država koje su htjele upravljati svojim vremenom mijenjajući kalendare,⁴ najistaknutiji primjeri pokušaja država-nacija da u uspostavi moći i vlasti zavladaju i svojim vremenom jesu uvođenje francuskog (1793.) i sovjetskog (1929.) revolucionarnog kalendara od strane tadašnje Francuske Republike i Sovjetskog Saveza. Obje su države-nacije namjeravale demonstrirati moć i uspostaviti vlast uvođenjem novih kalendara, ali naposljetku ni jedan ni drugi kalendar nisu bili prihvaćeni te su stoga ubrzo bili ukinuti. Odnosi moći u upravljanju vremenom i za Francusku Republiku i za Sovjetski Savez pokazali su se dinamičnima i promjenjivima, te je prvotna uspostava moći ubrzo završila priznanjem nemoći, odnosno vraćanjem na gregorijanski kalendar. Suvremeni Libanon, država-nacija obilježena društvenom, političkom, vjerskom i gospodarskom krizom, iskazala je nedvosmislenu nemoć u upravljanju vremenom. To je vidljivo iz primjera prelaska na ljetno računanje vremena (*daylight saving time*) u Libanonu u ožujku 2023. godine, kada su građani Libanona gotovo tjedan dana različito računali vrijeme, što je dovodilo do konfuzije i kaosa u institucijama društva, pokazavši da objektivno (satom izmjereno) vrijeme nije uvijek objektivno, već je i ono uvjetovano društveno-političkim zbivanjima.

3. Vrijeme i odnosi moći: važnost vremena u problematizaciji odnosa moći

3.1. Francuski revolucionarni kalendar

Francuska, koja je prije Revolucije bila izrazito katolička zemlja još od razdoblja Karla Velikog, usvojila je gregorijanski kalendar ubrzo nakon njegovog uvođenja,

⁴ U Europi je od 18. do 20. st. bilo uvedeno šest kalendarskih sustava, pet političkih i jedan crkveni, ali nijedan politički nije nastavio trajati izvan svog ograničenog (prostornog i vremenskog) političkog okruženja. Politički kalendarski sustavi ograničenog trajanja bili su: francuski revolucionarni kalendar, teozebški kalendar, sovjetski revolucionarni kalendar, fašistički kalendar u Italiji i kalendar Metaksasove diktature u Grčkoj prije Drugog svjetskog rata. Šesti, crkveni kalendarski sustav, koji je u uporabi i danas, jest novojulijanski kalendar pravoslavnih crkava (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 109).

20. prosinca 1582. godine, samo dva mjeseca poslije Italije, Poljske, Portugala i Španjolske. Papa Grgur XIII., tvorac gregorijanskog kalendara po kojem je taj novi i točniji kalendar dobio ime, papinskom bulom *Inter Gravissimas* izdanom 24. veljače 1582. odredio je da se višak dana nastao prolaskom godina korigira tako da nakon 4. listopada uslijedi 15. listopada 1582., odnosno da se tih 10 dana jednostavno izostavi iz kalendara.

Navedenom papinskom bulom, kojom su tada uvedeni novi kalendar i računanje vremena koje u najvećem dijelu svijeta prakticiramo do danas, određeno je i da prijestupna godina (svaka godina djeljiva s 4) ima jedan dan više od obične godine (366 umjesto 365 dana) te da se taj dan dodaje na kraju veljače. Također je određeno da prvi dan u godini (Nova godina) postaje 1. siječnja, a dotad je to slijedom uporabe raznih kalendara najčešće bio jedan dan u ožujku ili rujnu, odnosno u razdoblju proljetnog ili jesenskog ekvinocija. Francuska je, prihativši gregorijanski kalendar spomenutog 20. prosinca 1582., ujedno i vrlo rano (za razliku od nekih protestantskih zemalja te za razliku od Velike Britanije i teritorija tadašnjeg SAD-a) uhvatila korak s međunarodnom trgovinom i međunarodnim odnosima kakvi su postojali u šesnaestostoljetnoj Europi (Perović, 2012).

Francuski revolucionarni kalendar pojavljuje se u jeku Francuske revolucije, koja pogubljenjem kralja iz temelja ruši monarhiju i uspostavlja demokraciju te zakonom ukida Katoličku crkvu, a revolucionari, jakobinci, ujedno uspostavljaju novi kalendar kao ekspresiju revolucionarnih promjena i moći nove države-nacije. Kalendar je ukupno bio u uporabi tek 13 i pol godina te je bio jedan od pet političkih kalendarskih sustava uvedenih u Europi između 18. i 20. st. No bez obzira na njegovu kratkotrajnost i činjenicu da nije bio općeprihvaćen u tadašnjoj Europi, po mišljenju većine znanstvenika upravo je on imao najznačajnije učinke koji u povijesti i znanosti traju do danas (*ibid.*; Reingold i Dershowitz, 2018, str. 281).

Francuski su revolucionari rušenjem svećenstva i plemstva htjeli raskinuti veze s vjersko-papinskim kalendarom te i na taj način postići potpuno razdvajanje crkve i države (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 2). Uvođenje demokracije stoga je podrazumijevalo racionalistički, antikršćanski duh prožet i inspiriran prirodom. Štoviše, reforma kalendara nominalno je vođena namjerom Revolucije da promovira razum, a ne religiju. Da je to bila glavna motivacija koja je stajala iza reforme kalendara u Francuskoj, potvrđuju i riječi Pierre-Sylvaina Maréchala, koji je rekao da kalendar Francuske Republike ne smije ni na koji način nalikovati na službene kalendare apostolske rimske crkve (Andrews, 1931).

Raskid Revolucije s dotadašnjim političkim i religijskim strukturama te demonstracija moći nove Francuske Republike u nastajanju bili su obilježeni novom kalendarskom epohom kojom se prvi put pokušalo učiniti da vrijeme započne ponovno u namjeri da se izrazi raskid s prošlošću, odnosno da Revolucija oblikuje no-

va iskustva vremena koja su također smjerala biti izraz novog kolektivnog sjećanja (Perović, 2012, str. 1). Namjere revolucionara da upravljaju vremenom uspostavom novog kalendara kojim započinje novo vrijeme i novo kolektivno sjećanje francuskog naroda upućuju na bitne političke značajke tog primjera iz područja sociologije vremena bez obzira na dugoročnu nefunkcionalnost francuskog revolucionarnog kalendara i njegovo kratko trajanje u povijesnoj perspektivi.

Sljedbenici Francuske revolucije pokušali su s postojeće povijesne vremenske linije uzdignuti 1792. godinu, uspostavljajući je kao početak 1. godine (*ibid.*). Revolucionari su već nakon pada Bastille 14. srpnja 1789. zatražili novi kalendar, ali njegovo je uvođenje u Nacionalnoj skupštini došlo na red tek 1793. i bilo je povjereno Charlesu Gilbertu Rommeu, predsjedniku odbora za javno obrazovanje i reformu kalendara, koji je tehničku izvedbu uvođenja kalendara povjerio matematičarima Joseph-Louisu Lagrangeu i Gasparu Mongeu. U rujnu 1793. rezultati njihovih studija bili su predani Nacionalnoj skupštini (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 2) te je ona 5. listopada 1793. prihvatila francuski revolucionarni kalendar (*Calendrier Républicain de la Révolution de 1789*) (*ibid.*). Kalendar je konačno stupio na snagu u nedjelju 24. studenoga 1793. (po gregorijanskom kalendaru) (Reingold i Dershowitz, 2018, str. 281), ubrzo nakon pogubljenja posljednje kraljice apsolutističke Francuske Marije Antoanete, koje je i simbolički označilo vrhunac Revolucije.

Datum 22. rujna 1792. uspostavljen je kao početna točka kronologije novog kalendara i Nova godina, poznata kao 1. *Vendémiaire*, datum ukidanja monarhije i proglašenja demokracije, koji se slučajno poklopio s astronomskim jesenskim ekvinozijem (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 2).

Kalendarska godina francuskog revolucionarnog – valja naglasiti samo nominalno demokratskog – kalendara sastojala se od 12 mjeseci s po 30 dana, nakon kojih je slijedilo dodatnih pet (ili u prijestupnim godinama šest) dodatnih dana (*jours complémentaires*) bez mjeseci, a koji su dodani na kraju 12. mjeseca, to jest između odgovarajućih datuma 17. i 22. rujna (*ibid.*, str. 2-3; Reingold i Dershowitz, 2018; Zerubavel, 1985b). Nazive mjeseci inspirirane prirodom i godišnjim dobima osmislio je pjesnik i član Nacionalne skupštine Philippe Fabre d'Eglantine. Primjerice *Brumaire* je podsjećao na studenu maglu; *Germinal* na plodnost travanjskog proljeća; *Thermidor* na toplinu srpanjskog sunca (Perović, 2012). Te su nazive Britanci kao tadašnji protivnici Francuza kasnije ismijavali sarkastičnim pjesmama (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 2-3).

Tjedni od sedam dana bili su napušteni jer su bili povezani sa židovskim kalendarom, te je mjesec bio podijeljen u tri dekade, odnosno tri razdoblja od deset dana. Dekade su bile najvažniji simbol odmicanja Francuske od religije, crkve i kršćanstva (Zerubavel, 1985b, str. 29). Imena dana u tjednu također su ukinuta, a deset dana svakog desetodnevnog raspona nazivalo se prema redoslijedu: prvi (*primidi*),

drugi (*duodi*), treći (*tridi*), četvrti (*quartidi*), peti (*quintidi*), šesti (*sextidi*), sedmi (*septidi*), osmi (*octidi*), deveti (*nonidi*), deseti (*d'ecadi*) dan. Posljednji dan svake dekade bio je dan odmora, posvećen štovanju Vrhovnog Bića (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 2). Na taj je način nestalo sjećanje na subotu, kada se sam Bog odmarao, a vrijeme se ponovno pridružilo sekularnom svijetu. Ljudsko vrijeme i njegovi akteri postali su materijal kojim je trebalo izvršiti raskid s religijskim i političkim strukturama prošlosti (Perović, 2012, str. 1; Zerubavel, 1977).

Dani, odnosno vremenski intervali dana i noći, od jedne do druge ponoći, bili su podijeljeni na deset sati. Tako je ukinut heksadecimalni sustav računanja vremena i uspostavljen je jednostavniji decimalni (Theodossiou *et al.*, 2011; Reingold i Dershowitz, 2018; Zerubavel, 1985b). Odnosno, dekretom od 5. listopada 1793. proglašeno je: "Dan, od ponoći do ponoći, dijeli se na deset dijelova, svaki dio na deset drugih, tako do najmanjeg mjerljivog dijela trajanja" (u: Vornholt-Jones *et al.*, 2010, str. 133 – Dekret 5. 10. 1793. Članak XI). Sukladno tjednima u mjesecu, novi raspored bio je nazvan decimalnim vremenom. Dani su bili podijeljeni na deset decimalnih sati od po 100 decimalnih minuta, a svaka minuta sadržavala je 100 sekundi (Vornholt-Jones *et al.*, 2010, str. 133). Pet ili šest spomenutih dodatnih dana umetnutih u kalendar između 17. i 22. rujna bili su posvećeni: vrlini (*la Fête de la Vertu*), nadarenosti/talentu (*la Fête du Génie*), radu (*la Fête du Travail*), mišljenju (*la Fête de l'Opinion*) i nagradi (*la Fête des Récompenses*) (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 4).

Glavni nedostaci francuskog revolucionarnog kalendara počeli su se vrlo brzo manifestirati u praktičnoj uporabi i na nacionalnoj i na međunarodnoj razini. Prvi i osnovni nedostatak za Francuze bio je tek jedan dan odmora svakih deset dana (umjesto jedan svakih sedam), što je bilo vrlo nepovoljno za radničku klasu. Drugi nedostatak, međunarodnog karaktera, bio je ograničenost uporabe kalendara na Francusku, što je zemlju vremenski, gospodarski i u pogledu međunarodnih odnosa izoliralo od ostalih zemalja.

Vođen tim nedostacima, Napoleon Bonaparte je još 1801. godine dogovorio s papom Pijom VII. vraćanje u kalendar nedjelje te velikih kršćanskih blagdana Božića i Uskrsa. Francuski revolucionarni kalendar ostao je u uporabi do utorka 31. prosinca 1805. (po gregorijanskom kalendaru), odnosno ukinut je u srijedu 1. siječnja 1806. (po gregorijanskom kalendaru) ediktom Napoleona Bonapartea koji je Francusku vratio na gregorijanski kalendar.

Kalendar se vrlo kratko ponovno koristio tijekom Pariške komune od 6. do 23. svibnja 1871. (po gregorijanskom kalendaru), nakon čega njegova uporaba u potpunosti prestaje (*ibid.*, str. 4-5; Vornholt-Jones *et al.*, 2010, str. 134).

Francuski astronomski almanasi i danas simbolično, u čast Prvoj Francuskoj Republici, uz ostale kalendare (gregorijanski, julijanski, islamski, židovski i kopt-

ski) daju korelaciju datuma revolucionarnog kalendara (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 6), koji 2023. bilježi 231. godinu.

Za francuske je revolucionare prva godina demokracije kalendarski označila prvu godinu kada je građanstvo moglo upravljati svojom poviješću upravljajući i svojim vremenom. Iako je dakle francuski revolucionarni kalendar, kako je već naznačeno, označavao političko-doktrinaran i kratkotrajan raskid s prošlošću, uspio je ostvariti trajan utjecaj na europsku povijest i kulturu, te je još uvijek kalendar o kojem se u međunarodnoj literaturi najviše raspravlja.

3.2. *Sovjetski revolucionarni kalendar*

Za razliku od Francuske Republike, carska je Rusija kao protestantska zemlja s jakim utjecajem Ruske pravoslavne crkve vrlo kasno uvela gregorijanski kalendar. Unatoč brojnim pokušajima uvođenja gregorijanskog kalendara u carskoj Rusiji kako ne bi politički i gospodarski zaostajala u odnosu na ostatak zapadne Europe (gdje su mnoge zemlje, kako je prethodno pokazano, već stoljećima prakticirale gregorijanski kalendar), tek vlada formirana nakon Oktobarske revolucije, na čelu s Lenjinom, 1918. uvodi gregorijanski kalendar, čime se ta država-nacija kalendarski usklađuje s Europom i svijetom. Stoga je ondašnja Rusija – odnosno Rusko Carstvo (ukinuto 1917.) i Ruska Sovjetska Federativna Socijalistička Republika (Ruska SFSR) (1918.-1922.) kao prethodnica Sovjetskog Saveza (uspostavljenog 1922.) – sve do 1918. zaostajala 13 dana za ostatkom Europe. To je ujednačeno tako što je nakon 1. veljače 1918. uslijedio 14. veljače 1918. Zbog razlike julijanskog i gregorijanskog kalendara godišnjica Oktobarske revolucije do danas se slavi 7. studenog (po gregorijanskom kalendaru) mada se ona zbilja 25. listopada (po julijanskom kalendaru).

Unatoč prihvaćanju gregorijanskog kalendara Ruska pravoslavna crkva do danas ga nije usvojila te se službeno koristi novojulijanskim kalendarom (Theodossiou *et al.*, 2002). Mnogo radikalnija promjena u reformi kalendara u tadašnjem Sovjetskom Savezu uslijedila je 1929. godine kada je vlada Sovjetskog Saveza uvela sovjetski revolucionarni kalendar (nazivan i boljševičkim kalendarom). Poput francuskoga, i sovjetski revolucionarni kalendar bio je protureligijski. Smjeralo se ukinuti nedjelju kao dan odmora te sukladno sa Staljinovim planom socijalističkog gospodarstva uvesti neprekinut proizvodni tjedan (*nepereryvka*) (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 11).

U jesen 1929. ukinut je dakle sedmodnevni te je uveden petodnevni tjedan (*pyatidnevka*). Shodno tome sovjetski revolucionarni kalendar je od 1929. do 1931. bio podijeljen na 72 petodnevna intervala ($72 \times 5 = 360$ dana) za koje se smatralo da bolje odgovaraju novim radnim uvjetima (Theodossiou *et al.*, 2002, str. 152), s umetnutih pet bijelih dana državnih praznika koji nisu bili dio tjedna, kako bi svaki

tjedan imao pet dana (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 11). Prvi bijeli dan bez datuma umetnut je nakon 30. siječnja i nazvan je Lenjinov dan. Drugi i treći bijeli dan ubačeni su nakon 30. travnja i bili su posvećeni proslavi radničkog Prvog maja. Četvrti i peti dan ubačeni su nakon 7. studenog i bili su spojeni s velikim proslavama obljetnice Oktobarske revolucije te posvećeni industriji (Theodossiou *et al.*, 2002, str. 152).

U prijestupnim je godinama nakon 30. veljače umetnut još jedan interkalarni dan, također posvećen industriji. Kako je već napomenuto, umetanje tih pet ili šest bijelih dana nije promijenilo redosljed ostalih dana u mjesecu ili godini. Budući da je nedjelja ukinuta, bilo koji dan petodnevnog intervala mogao je biti dan odmora, ali nije smio biti isti za sve grane rada kako se proizvodnja ne bi prekidala (*ibid.*). Za razliku od umetnutih bijelih dana državnih praznika, *obični* dani u petodnevnom tjednu bili su označeni ili jednom od pet različitih boja, ili rimskim brojevima od I do V, ili nazivima Prvi (*pervyj*), Drugi (*vtoroj*), Treći (*tretij*), Četvrti (*chetvertyj*) i Peti (*pyatyj*). To je funkcioniralo tako da je svaki radnik dobio boju ili broj za identifikaciju svog dana odmora. Na taj je način svaki dan 80% osoblja tvornice radilo, dok se 20% odmaralo (Theodossiou *et al.*, 2011, str. 11).

Iza toga je u gospodarskom smislu stajala ideja neprekidnog rada, što je podrazumijevalo i neprekidan rad strojeva, ali to je ubrzo dovelo do njihovog kvarenja. S društveno-kulturnog gledišta i iz perspektive obitelji, s obzirom na to da je svaki dan radilo 80% radnika, nije se vodilo računa o zajedničkom odmoru obitelji, već su članovi obitelji na različite dane radili i na različite dane se odmarali. Iako su radnici po tom kalendaru imali više dana odmora, jedan od pet umjesto jedan od sedam dana, takvo je razdvajanje poremetilo obiteljski i društveni život, te među ostalim i zbog toga nije bilo predviđenog dobitka u efikasnosti, što je bio prvobitni razlog donošenja sovjetskog revolucionarnog kalendara.

Zbog loših društvenih i ekonomskih učinaka cijeli je sovjetski projekt petodnevnog neprekinutog radnog tjedna ubrzo postao neuspješan, pa je 21. studenog 1931. Vijeće narodnih komesara, odnosno *Sovet Narodnykh Komissarov* (Sovnar-kom) Sovjetskog Saveza, zamijenilo petodnevnne intervale šestodnevnima (*šestidnevka*), te se godina od 360 dana sada sastojala od 60 takvih intervala ($60 \times 6 = 360$) (*ibid.*, str. 12). Za razliku od petodnevnoga, šestodnevni tjedan nije imao kontinuiranu proizvodnju, već su 6., 12., 18., 24. i 30. dan u mjesecu bili dani odmora. U mjesecima s 31 danom rad se tim danom smatrao prekovremenim i dodatno se plaćao (Shilova, 2007).

U konačnici građani Sovjetskog Saveza nisu prihvatili nijednu varijantu sovjetskog kalendara. S obzirom na to da je crkva ionako upotrebljavala julijanski kalendar te da je među ljudima u praksi bilo teško otkloniti odmaranje nedjeljom (što je dovodilo do toga da su se odmarali i nedjeljom i novim danom odmora), sovjjet-

ska je vlada već 1940. vratila stari sedmodnevni tjedan sa subotama i nedjeljama, kao i gregorijanski kalendar.

Slično vremenskoj uporabi francuskog revolucionarnog kalendara (13 godina), i uporaba sovjetskoga bila je kratka te je trajala ukupno 11 godina. Kratka uporaba oba opisana kalendara, i francuskog i sovjetskog, bila je iz današnje perspektive predvidljiva, jer povijest je generalno pokazala da ljudi teško prihvaćaju promjene i ne žele mijenjati društvene, kulturne i vjerske navike, obrasce i običaje koji su s kalendarima povezani vrlo izravno.

I francuski i sovjetski revolucionarni kalendar stoga su završili kao bezuspješni pokušaji upravljanja vremenom. Usprkos namjerama i Francuske Republike i Sovjetskog Saveza da radikalno raskinu s dotadašnjim društvenim, političkim i religijskim strukturama, zajednički im je bio tek političko-doktrinarni raskid s prošlošću. U konačnici kalendari nisu bili uspješno implementirani, odnosno nisu zaživjeli u narodima država-nacija u kojima su nastali. Unatoč težnji da se pomoću njih demonstrira moć država-nacija koje su ih nametnule, i francuski i sovjetski pokušaj upravljanja vremenom ubrzo su rezultirali nizom nedostataka te je zbog toga vraćen prethodni gregorijanski kalendar.

Time su države-nacije umjesto moći pokazale stanovitu nemoć u upravljanju vremenom. Drugim riječima, navedeni primjeri demonstriraju fluidne odnose moći. Suvremeni Libanon, koji je za razliku od Francuske Republike i Sovjetskog Saveza suvremena država-nacija trajno obilježena dubokom društvenom, političkom, vjerskom i gospodarskom krizom, ilustrira nemoć u upravljanju vremenom već u primjeru prelaska na ljetno računanje vremena.

3.3. Libanon i prelazak na ljetno računanje vremena

Slučaj Libanona i prelaska na ljetno računanje vremena u ožujku 2023. godine razlikuje se od danih primjera uvođenja potpuno novih kalendarskih sustava koji su bili uvedeni kao izraz demonstracije moći prilikom uspostave vlasti (Francuska Republika) ili tijekom vladanja (Sovjetski Savez). Slučaj Libanona ilustrira nemogućnost upravljanja vremenom, odnosno primjer je slabe kontrole nad vlastitim vremenom. Za razliku od slučaja Francuske Republike i Sovjetskog Saveza, gdje je naglasak bio na omeđenim povijesnim razdobljima u kojima su uvedeni revolucionarni kalendari, nemogućnost upravljanja vremenom u Libanonu, ilustrirana na primjeru prijelaza na ljetno računanje vremena u ožujku 2023., odraz je nestabilnog kolektivnog identiteta Libanona obilježenog političkim i vjerskim podjelama i gospodarskom krizom. Stoga će u ovom dijelu, s ciljem ukazivanja na podjele i nestabilnost, biti iznesen kratak društveno-povijesni pregled razvoja Libanona.

Mada se nekad s pravom naziva Švicarskom Srednjeg istoka, Libanon, smješten između Sirije i Izraela, ponovno je postao poprište krize i sukoba, naime u

okviru izbivanja rata između Hamasa i Izraela, odnosno napada Hamasa na Izrael 7. listopada 2023. i izraelskog protunapada na Gazu. To za Libanon nije velika promjena ako se uzme u obzir recentan izraelsko-libanonski sukob koji je započeo 2006. i koji je uslijedio poslije dugoga građanskog rata koji je trajao od 1975. do 1990. godine i koji je samo pojačao vjerske sukobe između kršćana i muslimana. Libanon je i prije bio obilježen poviješću raznih osvajanja, najviše arapskih, zbog čega u zemlji do danas preteže arapska kultura. Nakon Prvog svjetskog rata Libanon je odlukom Lige naroda postao francusko mandatno područje, a nakon Drugog svjetskog rata neovisna republika, ali s novonaseljenih stotinjak tisuća Palestinaca, što je bila posljedica rata iz 1948. godine. Kao povijesno i zemljopisno sjecište kultura i religija, Libanon je u posljednjih 500 godina bio naseljen pretežito muslimanskim arapskim stanovništvom (šijitima i sunitima) i pretežito kršćanskim maronitskim stanovništvom. Do danas ostaje jedna od najheterogenijih etničkih i vjerskih nacija, s oko 18 vjerskih grupa od kojih nijedna nije većinska te s oko 200-300 tisuća Armenaca (Đilas, 1998). Usprkos tome što je 1960-ih, s financijskim, poslovnim i turističkim sjedištem u Bejrutu, doživio znatan gospodarski rast, posljedice građanskog rata i Izraelsko-libanonskog rata dodatno naglašavaju sukobe brojnih aktera – primjerice islamskih frakcija poput Palestinske oslobodilačke organizacije (PLO) i Druza; kršćanskih frakcija među kojima je najpoznatija Falanga; Hezbollaha; izraelske vojske; brojnih izbjeglica iz Sirije – koji do danas čine Libanon potencijalnim kriznim žarištem. U prilog tome koliko je pitanje brojčanog stanja pojedinih religija i naroda društveno i politički osjetljivo svjedoči činjenica da ondje nije bilo službenog popisa stanovništva od 1932. godine, ali relevantne statistike upućuju na to da u Libanonu živi 61% muslimana, 33,7% kršćana i 5,7% Druza (WION, 2023).

Libanon je smješten u vremenskoj zoni UTC (*Universal Time Coordinated*) +2, odnosno u istočnoeuropsko vrijeme (*Eastern European Time – EET*), s prelaskom na ljetno računanje vremena (*daylight saving time*) kad se vremenska zona mijenja u UTC+3 ili istočnoeuropsko ljetno vrijeme (*Eastern European Summer Time – EEST*). No 2023. je godine inače administrativan i sasvim uobičajen prelazak na ljetno računanje vremena izazvao nenadane reakcije libanonskog stanovništva koje su prvenstveno ukazale na dubinu društvenih, političkih i vjerskih podjela.

Privremeni premijer Libanona Najib Mikati, koji prema ustroju libanonskog političkog sustava treba dolaziti iz redova sunitskih muslimana (dok glasnogovornik parlamenta treba dolaziti iz redova šijitskih muslimana, a predsjednik iz redova maronitskih kršćana), u posljednji je trenutak u četvrtak 23. ožujka 2023., prije uobičajenog prelaska na ljetno računanje vremena zadnje nedjelje u ožujku (26. ožujka), donio odluku da se početak ljetnog računanja odgodi za gotovo mjesec dana te da se, radi skraćivanja vremena posta za muslimane, ljetno računanje vremena poklopi sa završetkom svetog mjeseca ramazana, odnosno da se ljetno računanje vremena

odgodi do petka 21. travnja. Budući da je odluka vlade došla naglo te bez prethodne najave i dodatnih objašnjenja, to je dovelo do masovne konfuzije, ali i do odbijanja odluke Vlade od strane institucija u kojima preteže maronitsko kršćansko stanovništvo. Najveća, maronitska crkva, uključujući kršćanske političare i institucije, odbila je odluku Vlade i jednostavno pomakla kazaljke na satu unaprijed u nedjelju 26. ožujka. Za razliku od javnih institucija koje su bile primorane poštivati odluku Vlade, mnoge privatne ustanove, uključujući televizijske postaje, škole i tvrtke, najavile su bojkot i prihvatile ljetno računanje vremena (The Guardian, 2023).

U općoj konfuziji, koja je građane Libanona praktički podijelila u dvije vremenske zone, državni se zračni prijevoznik *Middle East Airlines* snašao tako što je odlučio da se svi letovi od nedjelje 26. ožujka do petka 21. travnja pomaknu za jedan sat unaprijed, dok su telekomunikacijske mreže slale poruke korisnicima da u postavkama promjene automatsko u manualno mijenjanje sata (*ibid.*). S obzirom na činjenicu da su se kršćanske vlasti oglasile na odluku Vlade, a mnoge su tvrtke, medijske kuće i obrazovne institucije slijedile njihov primjer i usvojile ljetno računanje vremena, libanonska je Vlada na čelu s Mikatijem poništila odluku da se ljetno računanje vremena odgodi za završetak ramazana te donijela novu odluku da se kazaljke na satu pomaknu unaprijed u srijedu 29. ožujka (BBC News, 2023). Budući da se libanonski parlament od listopada 2022. nije mogao dogovoriti o novom predsjedniku, sustav trodiobe etničkih identiteta u obnašanju vlasti koji je trebao jamčiti stabilnost i pravdu pokazao se upravo suprotnim, odnosno potencijalnim pokretačem političke paralize zemlje koja je ionako u dubokoj društvenoj krizi, obilježena dubokim vjerskim podjelama te gospodarskom nestabilnošću. U okviru takvih društveno-političkih okolnosti Libanon je pokazao i nesposobnost upravljanja vlastitim vremenom.

Slučaj Libanona može ukazivati na generalniji obrazac, a to je slabija kontrola vremena onih država-nacija koje se nalaze u okolnostima ekonomskih kriza te nacionalnih i vjerskih podjela.

3.4. Upravljanje vremenom u Europskoj uniji

Naposljetku treba navesti i slučaj Europske unije, politički i ekonomski snažnog supranacionalnog entiteta čije države članice nisu uspjele postići sporazum o zajedničkom upravljanju vremenom, odnosno o standardizaciji vremena u EU-u. Poznato je da su države članice EU-a nakon provedenog istraživanja 2018. godine na reprezentativnom uzorku europskih građana, te zatim odlukom Europskog parlamenta sljedeće godine, htjele provesti dogovorno ukidanje ljetnog računanja vremena, ali do danas se nisu usuglasile oko toga, te stoga ni Europski parlament nije dobio odobrenje za tu odluku od Europskog vijeća. Na prvi se pogled čini čudnim da EU, kao snažna politička i gospodarska jedinica, nije bio u stanju provesti dugo-

vor o ukidanju ljetnog računanja vremena. S druge strane, u ovom je radu također konstatirana jedna bitna dimenzija koja se tiče ove problematike, a to je da ljudi s obzirom na objektivno vrijeme (mjereno satom ili kalendarom) nisu skloni mijenjati svoje društvene, kulturne i vjerske navike koje su redom duboko ugrađene u vrijeme i zadani protok vremena.

Iako je dakle javna rasprava o ukidanju prelaska na ljetno računanje vremena 2018. godine obuhvatila 4,6 milijuna Europljana te se čak 84% složilo da treba ukinuti sezonsko mijenjanje kazaljki na satu, što je tu javnu raspravu učinilo najuspješnijim savjetovanjem u povijesti EU-a, države-nacije članice EU-a nisu se mogle usuglasiti treba li postati norma ljetno ili zimsko računanje vremena (The Local France, 2022). Daljnja je analiza rezultata također pokazala da je u mnogim zemljama članicama (primjerice Grčka, Malta i Cipar) tek polovica stanovništva dala potporu ideji o ukidanju prelaska na ljetno računanje vremena. Ubrzo je postalo jasno da bi to ukidanje za neke zemlje bilo korisno, a za neke štetno, odnosno da bi nekim neminovno nanijelo i gospodarske i društvene gubitke.

Povrh te rasprave, koja je za sve zemlje članice EU-a sama po sebi kompleksna, uslijedile su jednako važne i kompleksne rasprave potaknute Brexitom, pandemijom koronavirusa, ruskom agresivnom invazijom na Ukrajinu i recentnim ratom Hamasa i Izraela, koje su, trenutačno se čini, na neko vrijeme odgodile raspravu o ukidanju ljetnog računanja vremena. Svi će Europljani, dok se ne odluči drugačije, i dalje pomicati kazaljke na satu dvaput godišnje, u proljeće i u jesen. Iz svega toga vidljivo je da su promjenjive i složene društvene okolnosti, primarno oblikovane mnogim neočekivanim faktorima (Brexit, pandemija, ratovi) koji su u relativno kratkom vremenskom razdoblju pogodili Europu, bitno utjecale na mogućnost provedbe odluke o prestanku ljetnog računanja vremena (Euronews, 2022). Također, neslaganje zemalja članica EU-a s odlukom o standardizaciji vremena može se sagledati i kao njihovo upravljanje vlastitim vremenom, odnosno kao njihova kontrola nad promjenom kazaljki na satu. Za kraj valja konstatirati da će vrijeme pokazati hoće li EU ipak odlučiti da se ljetno računanje vremena ukine. Cijela rasprava ponovno potvrđuje važnost vremena i temporalnih dimenzija u problematizaciji odnosa moći i društveno-političkih kretanja.

4. Zaključak

Iako sociologija vremena zauzima relevantno mjesto među posebnim sociologijama i predaje se na sveučilištima diljem svijeta, mnogi koncepti koji spadaju pod njezin (transdisciplinarni i interdisciplinarni) kišobran zahtijevaju daljnju elaboraciju te bolju razradu i operacionalizaciju. Osobito nerazrađen, a istovremeno izuzetno važan ostaje odnos vremena, politike i odnosa moći, na što u svom recentnom članku upozorava i Gokmenoglu (2022) naglašavajući potrebu razvoja političke so-

ciologije vremena. Gokmenoglu svoj članak započinje tvrdnjom da je vrijeme političko koliko i društveno (*time is as political as it is social*), ali tvrdi da još nije razvijen konceptualni aparat koji razmatra vrijeme kao element moći te da je upravo on potreban za izgradnju dijaloga kroz empirijske primjere i kroz discipline (*ibid.*).

Premda su studije o vremenu prožete političkim procesima, a studije o politici imaju važne temporalne dimenzije – što dokazuje i ovaj rad, u kojem se iznose slučajevi pokušaja Francuske Republike i Sovjetskog Saveza da upravljaju svojim vremenom uvođenjem novih kalendara te slučaj prelaska na ljetno računanje vremena u Libanonu – sociologija vremena tek treba usvojiti politološki vokabular, kao što i politička sociologija tek treba usvojiti vokabular sociologije vremena u objašnjavanju i razumijevanju odnosa moći. Primjeri Francuske Republike, Sovjetskog Saveza i Libanona, upravo zato što pripadaju različitim povijesnim epohama, dobro ilustriraju trajnu važnost vremena u problematizaciji odnosa moći. Brojni su primjeri drugih zemalja koji zaslužuju iscrpniju obradu u literaturi (u odnosu na kalendaru već samo uvođenje fašističkoga) i čija bi šira elaboracija obogatila dvije vrlo važne sociološke grane, sociologiju vremena i političku sociologiju. Još važnije, šira empirijska elaboracija vremena i odnosa moći mogla bi dovesti do razumijevanja širih temporalnih komponenti političkih procesa i utrti put konceptualizaciji političke sociologije vremena, što je još uvijek meritoran izazov za sociologiju i srodne društvene znanosti.

U prilog istraživanju važnosti vremena u problematizaciji odnosa moći valja konstatirati da su revolucionarni kalendari u Francuskoj Republici i Sovjetskom Savezu studije slučaja na području sociologije vremena što ilustriraju političko-doktrinarne izraze moći tih država-nacija koje su privremeno zavladaile i svojim vremenom. Mada svjedoče o trajnoj neuspješnosti upravljanja vremenom i o tome da se moć država-nacija ubrzo pretvara u nemoć, oba slučaja pokazuju da su društvene komponente vremena krucijalne u objašnjavanju političkih procesa i pitanja. Treba istaknuti i činjenicu da su revolucionarni kalendari, bez obzira na njihovu nefunkcionalnost i kratkotrajnost, uspjeli ostvariti trajan utjecaj na cijelu Europu, urezavši se u francuska i ruska kolektivna sjećanja zahvaljujući tome što su makar kratkotrajnom kontrolom vremena pokušali uvesti nove vrijednosti i nove obrasce ponašanja.

No dok je primjerice vrijeme (prolazak vremena i trajanje) prepoznato kao ključna dimenzija ekonomskih kretanja i procesa, važnost vremena u razumijevanju odnosa moći i političkih kretanja tek se treba sagledati polazeći od mnogih teorijskih i empirijskih primjera koji, doduše, postoje, ali u različitim disciplinama. Vrijeme će pokazati hoće li daljnji interes relevantnih znanstvenika zaista dovesti do formiranja onoga što bismo mogli nazvati političkom sociologijom vremena.

LITERATURA

- Adam, B. (1990) *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (1995) *Timewatch: The Social Analysis of Time*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (1998) *Timescapes of modernity*. London: Routledge.
- Adam, B. (2008) *Of Timescapes, Futurescapes and Timeprints*. Lüneburg University, 17. lipnja. Dostupno na: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=57c02886201ab5de160be7461638b9c39cb66781> (pristupljeno 4. 8. 2023.).
- Adam, B., Whipp, R. i Sabelis, I. (2002) "Choreographing Time and Management: Traditions, Developments, and Opportunities" u Whipp, R., Adam, B. i Sabelis, I. (ur.) *Making Time. Time and Management in Modern Organizations*, Oxford: Oxford University Press, str. 1-28.
- Andrews, G. G. (1931) "Making the Revolutionary Calendar", *American Historical Review*, 36 (3), str. 515-532.
- Aristotel (1992) *Fizika* (prev. Tomislav Ladan). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- BBC News (2023) "Lebanon reverses decision to delay daylight savings time change" (27. ožujka). Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-65090888> (pristupljeno 3. 8. 2023.).
- Bezić, Ž. (1998) "Sadašnjost", *Crkva u svijetu*, 33 (3), str. 261-275.
- Bobbitt, P. C. (2002) *The Shield of Achilles: War, Peace, and the Course of History*. New York: Alfred A. Knopf.
- Brown, L. (2022) "Time: A Historical Sociological Perspective", *Historicka Sociologie*, 1/2022. DOI: 10.14712/23363525.2022.10.
- Castells, M. (1996) *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Castells, M. (2009) *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Chambers, J. i Gearhart, S. (2019) *Reversing the Cult of Speed in Higher Education. The slow Movement in the Art and Humanities*. New York: Routledge.
- Cifrić, I. (2010) "Ekologija vremena. Vrijeme kao integrativni i dezintegrativni čimbenik", *Socijalna ekologija*, 19 (1), str. 5-32.
- Cifrić, I. i Trako, T. (2010) "Društvo i okoliš u vremenskoj perspektivi. O sociologiji vremena i menadžmentu vremena", *Sociologija i prostor*, 48 (1), str. 19-49.
- Crary, J. (2013) *24/7 – Late Capitalism and the Ends of Sleep*. London, New York: Verso.
- Čaldarović, O. (2009) "Sociologija vremena – pregled osnovnih ideja i koncepata", *Socijalna ekologija*, 18 (3-4), str. 215-235.
- Durkheim, E. (2008 [1912]) *Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sustav u Australiji*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Đilas, A. (1998) *Kraj veka: sukobi među narodima i demokratija u 1996. i 1997. godini*. Beograd: Nova, Nezavisna izdanja – Slobodan Mašić.

- Elias, N. (1988) *Über die Zeit. Arbeiten zur Wissenssoziologie II*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Euronews (2022) "When will the EU end seasonal clock changes? Only time will tell" (28. listopada). Dostupno na: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/10/28/when-will-the-eu-end-seasonal-clock-changes-only-time-will-tell> (pristupljeno 15. 1. 2024.).
- Fowler, B. (2007) *The Obituary as Collective Memory*. New York: Routledge.
- Geißler, K. A. (2003) *Die Zeit im Griff – Im Griff der Zeit*. München: Beck.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1995) *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Gokmenoglu, B. (2022) "Temporality in the social sciences: New directions for a political sociology of time", *The British Journal of Sociology*, 73 (3), str. 643-653. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12938>.
- Halbwachs, M. (1950) *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hall, J. R. (1980) "The Time of History and the History of Times", *History and Theory*, 19 (2), str. 113-131.
- Hassard, J. (ur.) (1990) *The Sociology of Time*. New York: Palgrave Macmillan.
- High, S. i Lewis, D. W. (2007) *Corporate Wasteland: The Landscape and Memory of Deindustrialization*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hochschild, A. (1997) *The time bind. In The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Honore, C. (2005) *In Praise of Slow: How a Worldwide Movement is Challenging the Cult of Speed*. New York: HarperCollins Publishers.
- Hradil, S. (1980) *Die Erforschung der Macht: eine Übersicht über die empirische Ermittlung von Machtverteilungen durch die Sozialwissenschaften*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Luhmann, N. (1993) *Communication and Social Order. Risk: A Sociological Theory*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Luhmann, N. (1998) *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Malešević, S. (2017) *Države-nacije i nacionalizmi*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Mann, M. (2012a [1986]) *The Sources of Social Power, Volume 1: A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mann, M. (2012b) *The Sources of Social Power, Volume 2: The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (2012c) *The Sources of Social Power, Volume 3: Global Empires and Revolution, 1890-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (2012d) *The Sources of Social Power, Volume 4: Globalizations 1945-2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Misztal, B. A. (2003) *Theories of Social Remembering*. Berkshire: Open University Press.
- Ozolina, L. (2019) *Politics of waiting: workfare, post-soviet austerity and the ethics of freedom*. Manchester: Manchester University Press.
- Perović, S. (2012) *The calendar in revolutionary France: Perceptions of time in literature, culture, politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pursley, S. (2019) *Familiar Futures: Time, Selfhood, the Sovereignty in Iraq*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Reinecke, J., Suddaby, R., Langley, A. i Tsoukas, H. (ur.) (2020) *Time, Temporality and History in Process Organisation Studies, Volume 10*. Oxford: Oxford University Press.
- Reingold, E. M. i Dershowitz, N. (2018) *Calendrical Calculations: The Ultimate Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosa, H. (2013) *Social acceleration: A new theory of modernity*. New York: Columbia University Press.
- Sharma, S. (2014) *In the meantime: Temporality and cultural politics*. Durham i London: Duke University Press.
- Shilova, I. (2007) "Building Bolshevik Calendar Through *Pravda* and *Izvestiia*", *Toronto Slavic Quarterly*, 19 (2007). Dostupno na: <http://sites.utoronto.ca/tsq/19/shilova19.shtml> (pristupljeno 22. 1. 2024.).
- Sorokin, P. A. i Merton, R. K. (1937) "Social Time: Methodological and Functional Analysis", *American Journal of Sociology*, 42 (5), str. 615-629.
- Šubrt, J. (2001) "The Problem of Time from the Perspective of the Social Sciences", *Czech Sociological Review*, 9 (2), str. 211-224.
- Šubrt, J. (2003) *Čas a společnost: K otázce temporalizované sociologie*. Praha: ISV nakladatelství.
- Šubrt, J. (2015) "Social Time, Fact or Fiction? Several Considerations on the Topic", *Sociology and Anthropology*, 3 (7), str. 335-341.
- Šubrt, J. (2021) *The Sociology of Time: A Critical Overview*. Cham: Palgrave Macmillan / Springer.
- Šubrt, J., Kumsa, A. i Ruzzeddu, M. (2020) *Explaining Social Processes*. Cham: Springer International Publishing.

- The Guardian (2023) “Lebanon split into two time zones in row over daylight saving” (26. ožujka). Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/26/lebanon-split-into-two-time-zones-in-row-over-daylight-saving> (pristupljeno 15. 1. 2024.).
- The Local France (2022) “Whatever happened to the EU plan to ditch the changing of the clocks?” (27. listopada). Dostupno na: <https://www.thelocal.com/20221027/whatever-happened-to-the-eu-plan-to-ditch-the-changing-of-the-clocks> (pristupljeno 15. 1. 2024.).
- Theodossiou, E., Manimanis, V. N. i Danezis, E. (2002) “The Russian Calendars after the Christianization of the Country”, *Astronomical and Astrophysical Transactions*, 21 (1-3), str. 149-153.
- Theodossiou, E., Manimanis, V. N. i Dimitrijević, M. S. (2011) “Six calendar systems in the European history from 18th to 20th Century”, *Bulgarian Astronomical Journal*, 16 (2011), str. 109-129.
- Veber, M. (1974) *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- Vornholt-Jones, L. L., Vornholt, L. i Vornholt, B. (2010) *Calendar Fraud. What Day Is It Today*. Washington: 4AngelsPublications (Kindle Edition).
- Wajcman, J. (2004) *TechnoFeminism*. Cambridge: Polity Press.
- Wajcman, J. (2015) *Pressed for time: The acceleration of life in digital capitalism*. Chicago i Londres: The University of Chicago Press.
- Wajcman, J. (2022) “Technology and Time” u Rohlinger, D. A. i Sobieraj, S. (ur.) *The Oxford Handbook of Digital Media Sociology*. New York: Oxford University Press, str. 9-26.
- Wajcman, J., i Dodd, N. (ur.) (2017) *The sociology of speed: Digital, organizational, and social temporalities*. Oxford: Oxford University Press.
- Weigert, A. I. (1981) *A Sociology of Everyday Life*. New York: Longman.
- WION The World Is One News (2023) “Gravitas: Lebanon split into 2 time zones” (27. ožujka). Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=mI_zsPmC2Ko (pristupljeno 15. 1. 2024.).
- Zerubavel, E. (1977) “The French Republican Calendar: A Case Study in the Sociology of Time”, *American Sociological Review*, 42 (6), str. 868-877.
- Zerubavel, E. (1985a) *Hidden rhythms*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press.
- Zerubavel, E. (1985b) *The Seven Day Circle. The History and Meaning of the Week*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zerubavel, E. (1993) “Privatno i javno vrijeme”, *Treći program Hrvatskog radija*, 42, str. 14-33.
- Zerubavel, E. (2003) *Time maps*. Chicago: University of Chicago Press.

Zerubavel, E. (2020) "The Sociology of Time" u Reinecke, J., Suddaby, R., Langley, A. i Tsoukas, H. (ur.) *Time, Temporality and History in Process Organisation Studies, Volume 10*. Oxford: Oxford University Press. Dostupno na: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198870715.003.0004> (pristupljeno 26. 1. 2024.).

Andrijana Benčić Kužnar

TIME CONTROL AND POWER RELATIONS

Summary

The sociology of time has seen substantial development over the past twenty years. It has only recently evolved into a theoretically grounded and differentiated branch, continually expanding its unique sociological vocabulary. Earlier research in this field primarily explored the relationship between time and technology, globalization, capitalism, and digitalization. However, there has been a notable lack of focus on the intersection of time and politics, specifically concerning power relations and socio-political changes. This paper aims to address this gap by examining three case studies: the implementation of the French revolutionary calendar in the French Republic in 1793, the implementation of the Soviet revolutionary calendar in the Soviet Union in 1929, and the transition to daylight saving time in Lebanon in 2023. The conclusion drawn from these case studies is that further research into the temporal aspects of political processes can enrich the sociology of time and potentially lead to the establishment of a specialized subfield – the political sociology of time.

Keywords: Lebanon Daylight Saving Time, French and Soviet Revolutionary Calendars, Power Relations, Time Control, Political Sociology of Time

Andrijana Benčić Kužnar, docentica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: abencic@ffzg.hr